

ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI
Lublin

ZARYS METODOLOGICZNEJ CHARAKTERYSTYKI FILOZOFII EKOLOGICZNEJ

Filozofia ekologiczna (skrót: FE) jest stosunkowo nową dziedziną refleksji filozoficznej. Pierwsze prace filozoficzne, które można uznać za fundujące FE, pochodzą sprzed ćwierćwiecza¹. Jest to filozofia *in statu nascendi*, zatem trudno jest podać wiele przykładów wyraźnie wyodrębnionych kierunków, dobrze już ugruntowanych, które stanowiłyby stałe punkty odniesienia dla podejmujących problematykę ekologiczną z perspektywy filozoficznej. Istnieje jednak pewna grupa naukowców, których badania stanowią taki punkt odniesienia; ich prace są traktowane jako fundujące określone kierunki w ramach FE i twórczo rozwijane. Zaliczyć do tej grupy można m.in. H. Skolimowskiego, A. Naessa, K. Meyer-Abicha, G. Böhmego, T. Berry'ego, M. Foxa, M. Bookchina i H. Henderson².

¹ Za twórcę jednego z pierwszych kierunków FE uznaje się H. Skolimowskiego. On sam uważa, że jego artykuł *Ecological Humanism* („AA Notes”, 1974, No. 38, s. 4 n.), będący tekstem referatu wygłoszonego na sympozjum nt. „Beyond Alternative Technology” (1974 r., Wielka Brytania), dał początek FE. Informacje na ten temat można znaleźć w: H. Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Eko-filozofia jako drzewo życia*, tł. [z jęz. ang.] J. Wojciechowski, Warszawa 1993, s. 217 oraz w jego nie opublikowanym tekście *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej widziane z perspektywy osobistej* (tekst ten został mi udostępniony z archiwum H. Skolimowskiego). Wśród fundatorów FE wskazuje się także na A. Naessa, twórcę ekologii głębokiej (*deep ecology*). Artykuł inicjujący ten kierunek ukazał się w 1973 r. Por. A. Naess, *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary*, „Inquiry”, 1973, No. 16, s. 95-100. Badacze twórczości tego norweskiego filozofa zaznaczają, że rok wcześniej Naess na World Future Research Conference w Bukareszcie przedstawił założenia ekologii głębokiej. Por. H. Glasser, *Naess's Deep Ecology Approach and Environmental Policy*, tamże, 1996, No. 39, s. 181, przyp. 2.

² Przyjęto w literaturze przedmiotu następujący „kanoniczny” zestaw lektur: H. Skolimowski, *Eco-philosophy: Designing New Tactics for Living*, London 1981; A. Naess, *Økologi, Samfunn og Livsstil*, Oslo 1976 (tł. ang. *Ecology, Community, and Lifestyle*, Cam-

Podkreślić należy, że na tych pracach odbija swoje piętno fakt wyraźnego związku FE z nurtem kulturowo-umysłowym zwanym ekologizmem, analogicznie jak się rzecz ma na przykład z filozofią feministyczną i feminizmem oraz z poststrukturalizmem i postmodernizmem. Wyodrębnienie wątków filozoficznych z ekologizmu natrafia na trudności. Ekofilozofowie są czynnie zaangażowani w ten ruch i dbałość o precyzowanie, w ramach jakiego typu wiedzy rozwijają to, co nazywają FE, traktują jako zajęcie czysto akademickie. W związku z tym filozofią nazywają światopogląd, ideologię, programy ochrony środowiska, ogólnie tę wiedzę, która wykracza poza ramy nauk szczegółowych. Wyjątek stanowią tu filozofowie zajmujący się etyką ekologiczną. Pod względem historycznym i systematycznym dyscyplina ta jest wiodąca w FE. W kwestiach moralnych ogniskuje się bowiem większość problemów ekologicznych i te zostały najwcześniej filozoficznie opracowane³, dając początek rozwijaniu refleksji filozoficznej poza teren dociekań etycznych. Ekofilozofowie i autorzy badający FE są zgodni, że etyka ekologiczna stanowi wyróżniony fragment FE, ale zakresowo jest od niej węższa.

Zarysowany stan FE wpływa wyraźnie na rozwój badań metafizycznych, które są słabo zaawansowane. W polskiej literaturze występuje zaledwie kilka opracowań z zakresu metafizyki FE, i to ograniczających się do zreferowania głównych jej stanowisk, bez podnoszenia problematyki jej uwarunkowań metodologicznych i epistemologicznych⁴. Wydaje się zatem, że warto podjąć próbę przedstawienia ramowej metafizyki FE.

bridge 1989); B. D e v a l l, G. S e s s i o n s, *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*, Salt Lake City 1985 (tł. [z jęz. ang.] E. Margielewicz, *Ekologia głęboka. Życie w przekonaniu, iż Natura coś znaczy*, Warszawa 1994); M. B o o k c h i n, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Palo Alto 1982; Th. B e r r y, *The Dream of the Earth*, San Francisco 1988; *Healing the Wounds: The Promise of Eco-feminism*, ed. J. Plant, Philadelphia 1989; K. M e y e r - A b i c h, *Wege zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, München–Wien 1984; H. H e n d e r s o n, *Creating Alternative Futures: The End of Economics*, New York 1978; M. F o x, *Original Blessing*, Santa Fe 1994 (*Pierworodne błogostawieństwo. Elementarz duchowości stworzenia przedstawiony w czterech drogach, dwudziestu sześciu tematach i dwóch pytaniach*, tł. [z jęz. ang.] A Wilczak, Poznań 1995).

³ Hasło *Etyka ekologiczna* występuje w renomowanych słownikach filozoficznych; ta wyspecjalizowana dyscyplina etyki zyskała prawo obywatelstwa w filozofii akademickiej. W najnowszych encyklopediach filozoficznych odnotowuje się także filozofię ekologiczną. Por. F. M a t h e w s, *Ecological Philosophy*, [w:] *Encyclopedia of Philosophy*, vol. III, ed. E. Craig, London–New York 1998, s. 197-202. W 1992 r. powołano pierwszą na świecie Katedrę Filozofii Ekologicznej (istnieje na Politechnice Łódzkiej od 1992 r., a jej kierownikiem jest H. Skolimowski).

⁴ Por. J. M. D o ł ę g a, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 33(1997), nr 1, s. 270-278 (tamże obszerna literatura przed

Jako punkt wyjścia przedstawienia metafizologii przyjęto w pracy poglądy prezentowane w wyróżniających się kierunkach FE, mianowicie: praktycznej filozofii przyrody, ekologii głębokiej, humanizmu ekologicznego, ekofeminizmu, filozofii ekologicznej inspiracji chrześcijańskiej i ziemiologii T. Berry'ego (*ecology of the earth*)⁵.

Artykuł składa się z następujących głównych części: (I) ustaleń terminologicznych, (II) genezy FE oraz (III) zarysu problematyki FE.

I. USTALENIA TERMINOLOGICZNE

Wyrażenie „filozofia ekologiczna” jest wieloznaczne. Wynika to z różnego rozumienia elementów wchodzących w skład tego wyrażenia: „filozofii” i „ekologii”. Pomijając rozumienie pierwszego elementu (wiązałoby się to z przedstawieniem chociażby głównych koncepcji filozofii), należy zwrócić uwagę na rozumienie pojęcia „ekologia”, które wpływa na pojmowanie wyrażenia „filozofia ekologiczna”. W zależności od tego, jak szeroko rozumie się

miotu); Z. H u l l, *Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania*, [w:] *Filozofia i bioetyka. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu 5-9 września 1995. Sekcja Bioetyki i Ekofilozofii*, pod red. W. Tyburskiego, Toruń 1996, s. 9-29; Z. Ł e p k o, *Ku ekofilozofii*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 30(1994), nr 1, s. 21-34; A. P a p u z i ń s k i, *Z zagadnień ekofilozofii*, tamże, 34(1998), nr 1, s. 99-108. Uwagi na temat metafizologii FE można znaleźć w pracach m.in. takich autorów, jak: W. Tyburski, S. Zięba, Z. Hajduk, K. Waloszczyk, H. Skolimowski, J. Dębowski, Z. Piątek.

⁵ Spotykamy w literaturze następujące podziały kierunków FE: H. Skolimowski w klasyfikacji z 1988 r. wyróżnił: 1) humanizm ekologiczny, 2) ekologię głęboką, 3) ekofeminizm, 4) ekologię społeczną i 5) ekologię Ziemi (podaję na podstawie materiałów z archiwum autora). Podział ten, rozbudowany w szczegółach, zamieszcza także K. Waloszczyk w swojej pracy: *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź 1996, s. 249 n. J. M. Dołęga wymienia aż 12 kierunków w FE: 1) ekofilozofia jako filozofia ekologii, 2) ekofilozofia jako ekologia człowieka, 3) ekofilozofia jako ekologia humanistyczna, 4) ekofilozofia jako ekologia głęboka, 5) ekofilozofia jako filozofia ekologiczna, 6) ekofilozofia jako ekozofia T, 7) ekofilozofia jako filozofia kryzysu ekologicznego, 8) ekofilozofia jako ujęcie systemowo-informacyjne ekorozwoju, 9) ekofilozofia jako ekologia uniwersalistyczna, 10) ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody, 11) ekofilozofia jako część filozofii przyrody, 12) ekofilozofia jako samodzielna nauka filozoficzna. Por. J. M. D o ł ę g a, *Znaczenie sozologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej*, [w:] *Szkoła przeżycia cywilizacyjnego*, pod red. J. M. Dołęgi, J. Kuczyńskiego, A. Woźnickiego, Warszawa 1997, s. 250-252. F. Mathews (art. cyt., s. 197-202) wyróżnia trzy kierunki FE: ekologię głęboką, ekofeminizm i ekologię społeczną.

pojęcie ekologii, tak ustalana jest dziedzina filozoficznych dociekań. Próba uporządkowania terminologii powinna zatem uwzględnić wieloznaczność nazwy „ekologia”, następnie zaś wyeksplikować, w jakie związki znaczeniowe wchodzi ona z pojęciem „filozofia” w wyrażeniu „filozofia ekologiczna”.

Ustalenia terminologiczne w pewnych przypadkach będą przedstawiane w formie definicji sprawozdawczej (słownikowo-encyklopedycznej), np. „ekologia”, „sozologia”, w innych przypadkach w formie definicji projektującej, np. „filozofia ekologiczna”, „ekologizm”.

1. EKOLOGIA

Etymologia słowa „ekologia” wskazuje na naukę o domu (*oikos* – „dom”, *logos* – „słowo”, „nauka”) i do tego sensu najczęściej odwołują się użytkownicy języka potocznego, wydobywając bogactwo skojarzeń z pojęciem „domu”⁶.

Wyróżniające się znaczenia terminu „ekologia”:

1) ekologia jako nauka przyrodnicza (wąskie rozumienie) i szerzej, jako kierunek w ramach zastanych dyscyplin naukowych odwołujący się do języka i metod ekologii w rozumieniu węższym, np. ekolingwistyka, psychologia ekologiczna;

2) stan środowiska przyrodniczego – zagrożenia, stopień zdegradowania, walory środowiska;

3) to, co w ludzkiej działalności harmonizuje z naturą, jest przyjazne naturze, zgodne z naturą, np. ekologiczna żywność, ekoturystyka, rolnictwo ekologiczne;

4) teorie i praktyka ochrony środowiska, m.in. to, czym zajmują się: sozologia, sozotechnika, inżynieria środowiskowa i programy ochrony środowiska, np. Agenda 21;

5) światopogląd, ideologie ruchów ekologicznych zaangażowanych w ochronę środowiska; w literaturze na oznaczenie światopoglądu i ideologii używany jest także termin „ekologizm”.

⁶ D. Birnbacher (*Ekologia, etyka a nowe formy działań*, [w:] *Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody*, (Folia Philosophica, 10), pod red. R. Panasiuka, A. Kaniowskiego, Łódź 1993, s. 61) zauważa, że „Ernest Haeckel, który w 1886 r. utworzył wyraz «ekologia», nie mógł przypuszczać, że stanie się on jednym z odznaczających się najróżnorodniejszymi zabarwieniami polityczno-ideologicznymi haseł tego wieku”.

1. Termin „ekologia” został wprowadzony w 1866 r. przez Ernesta Haeckla w pracy *Generelle Morphologie der Organismen*; był tam definiowany następująco:

„Pod pojęciem ekologii rozumiemy ogólną naukę o stosunkach organizmu do otaczającego środowiska zewnętrznego. Do tego ostatniego zaliczyć możemy w najszerszym znaczeniu wszystkie warunki istnienia”⁷.

Współcześnie ekologię definiuje się m.in. jako naukę o zależnościach decydujących o liczebności i rozmieszczeniu organizmów⁸.

W ekologii rozumianej jak wyżej wyróżniamy trzy dziedziny: (1) autekologię, zajmującą się wymaganiami poszczególnych organizmów względem poszczególnych czynników, (2) ekologię populacji, (3) badanie ekosystemów pod kątem obiegu materii i przepływu energii, funkcjonowania ekosystemów oraz kwestii stabilności i elastyczności tych układów.

Wartość teoretyczny pojęcia ekologii, a szerzej język ekologii sprawił, że kategoria ta szybko wprowadzona została do języka innych nauk przyrodniczych, humanistycznych, społecznych. I tak występuje ona m.in. w nazwach takich dyscyplin, jak: „ekologia człowieka”, „antropologia ekologiczna”, „ekolingwistyka”, „psychologia ekologiczna”, „teologia ekologiczna”, „filozofia ekologiczna”, „ekologia religii”, „ekologia społeczna”, „ekologia kultury”, „ekologia umysłu”, „ekomedycyna”, „ekologia humanistyczna”⁹.

Kierunek przenikania języka ekologii jest tu wyraźnie widoczny: od ekologii jako nauki przyrodniczej do języka innych nauk, np. w ekologii języka (ang. *ecology of language*) zastosowano pojęcia, ekologiczne zasady i metody do sformułowania szeroko zakrojonej metafory, zgodnie z którą języki są porównywane z gatunkami zwierząt i roślin. W siatce pojęciowej asymilowanej z ekologią („środowisko”, „wzajemne oddziaływanie”) analizuje się problemy zagrożenia i wymierania języków, dialektów i mniejszości języko-

⁷ Bd. II, Berlin 1866, s. 286. Historyczne uwagi na temat powstania ekologii jako nauki przyrodniczej można znaleźć w pracy S. Zięby *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej* (Lublin 1998, s. 125-135). Należy podkreślić, że nadal toczony jest dyskusje nad historią terminu „ekologia” oraz nad początkiem nauki określanej tym terminem. Jednakże w większości podręcznikowych opracowań ekologii wskazuje się na Haeckla jako fundatora tej nauki przyrodniczej.

⁸ Ch. J. C r e b s, *Ekologia*, tł. [z jęz. ang.] A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz, J. Szacki, Warszawa 1996, s. 3.

⁹ H. H o r s t, *Ekologia człowieka*, tł. [z jęz. ang.] Z. Danielewicz, Warszawa 1976; E. H a u g e n, *The Ecology of Language*, Stanford 1972; J. M o l t m a n n, *Bóg w stworzeniu*, tł. [z jęz. niem.] Z. Danielewicz, Kraków 1995; Z. U c h n a s t, *Zdarzenia życiowe osoby ludzkiej. Podejście ekologiczne*, „Roczniki Filozoficzne”, 43(1995), z. 4, s. 5-23.

wych, ratowania języków i projektowania zmian w sferze języka¹⁰. Podany przykład ekologii języka może być uzupełniony o analogiczny z zakresu lingwistyki. W 1972 r. Georg Bateson opublikował pracę pt. *Steps to an Ecology of Mind*¹¹, którą można uznać za wzorcową ilustrację transferu języka i metod ekologii do języka dyscyplin wysoce abstrakcyjnych. W analizie wzajemnego oddziaływania między ideami, między systemami kulturowymi, między językiem a światem Bateson pisze o naturalnej selekcji idei, przetrwaniu idei oraz o wykorzystaniu i śmierci idei. Autorzy rozwijający lingwistykę w tym nurcie badawczym uważają, że pojęcia ekologiczne zastosowane do analizy elementów kultury są szczególnie płodne: organizm – język, środowisko – świat dobrze oddają charakter relacji: język–świat („wspólnota językowa oddziałuje zwrotnie na biotop językowy”)¹².

2. Termin „ekologia” używany bywa powszechnie na oznaczenie stanu środowiska przyrodniczego. Wszelkiego typu raporty o stanie środowiska przyrodniczego często noszą tytuły *O stanie ekologicznym [...] Relacjonuje się w nich podstawowe charakterystyki przyrodnicze danego ekosystemu, regionu, kraju, kontynentu pod względem zasobów przyrodniczych (bioróżnorodność, stan surowców mineralnych, paliw kopalnych), podstawowych zagrożeń ekologicznych (zanieczyszczenia wody, powietrza, gleby itp.). Kwalifikuje się ten stan jako ekologicznie zadowolający lub kryzysowy, katastroficzny.*

3. Termin „ekologia” (używany przymiotnikowo) wykorzystywany bywa na oznaczenie działalności i wytworów człowieka, które są „zharmonizowane” z naturą, przyrodą, np. żywność ekologiczna, ubranie ekologiczne, skóra ekologiczna, technika ekologiczna, rolnictwo ekologiczne, medycyna ekologiczna. Harmonia z przyrodą rozumiana jest tutaj dwojako: (1) coś jest naturalne, „wzięte” z przyrody nie przekształconej przez człowieka, wzorowane na przyrodzie, np. *Boska komedia* Dantego jest zbudowana zgodnie z zasadami ekologicznymi występującymi w przyrodzie¹³; (2) coś pozytywnie wpływa na środowisko przyrodnicze (określa się to także terminem „proekologiczne”), nie niszczy przyrody.

4. Termin „ekologia” używany jest także na oznaczenie praktyki i nauki ochrony środowiska. Wynika to stąd, iż praktyka i teoria ochrony środo-

¹⁰ H a u g e n, dz. cyt.; Z i ę b a, dz. cyt.

¹¹ New York 1972.

¹² Szerzej o tym traktuje artykuł: A. F i l l, *Ekologia – lingwistyce, lingwistyka – ekologii*, [w:] *Szkoła przeżycia cywilizacyjnego*, s. 288-300.

¹³ J. M e e k e r, *The Comedy of Survival*, Los Angeles 1980.

wiska powinny uwzględniać wiedzę z zakresu ekologii, np. funkcjonowanie jakich praw ekologicznych zostało zakłócone w procesie przekształcania środowiska przyrodniczego.

W Polsce został ukuty termin na oznaczenie takiej działalności – „sozologia” (*sozo* – ochraniać, ratować, *logos* – słowo, nauka), który został wprowadzony przez Walerego Goetla w 1965 r. i był definiowany następująco: „Sozologia – nauka o ochronie przyrody; zajmuje się przyczynami, doraźnymi skutkami oraz dalszymi następstwami przemian zachodzących w wyniku działalności gospodarczej i społecznej człowieka zarówno w naturalnych, jak i uprzednio odkształconych układach przyrodniczych na mniejszym lub większym obszarze biosfery. Zakresem swym obejmuje skuteczne sposoby zapobiegania ujemnym dla społeczeństw następstwom działalności człowieka w środowisku naturalnym bądź przynajmniej wskazuje możliwości maksymalnego ich złagodzenia”¹⁴. Termin ten, początkowo bardzo popularny, obecnie wypierany jest przez „ochronę środowiska” bądź „ekologię”.

5. Termin „ekologizm” (ang. *environmentalism*) używany jest w kilku znaczeniach. Po pierwsze: może oznaczać kierunek wyjaśniający procesy zachodzące w psychice i osobowości oraz różnice indywidualne między ludźmi za pomocą pojęć z zakresu środowiska abiotycznego, biotycznego i społecznego¹⁵. Powyższe rozumienie ekologizmu mieści się w szerokim rozumieniu ekologii jako nauki wykorzystującej pojęcia i metody ekologii przyrodniczej. Po drugie: „ekologizm” oznacza ideologię – zwerbalizowane przekonania potocznej świadomości podmiotu zbiorowego. Charakterystyczny dla ideologii ekologicznej jest silny komponent oczekiwań i emocji – myślenia życzeniowego – pochodny stanu zagrożenia i odczucia konieczności zmian oraz przywrócenia zachwianej równowagi¹⁶. Po trzecie: „ekologizm”

¹⁴ W. M i c h a j ł o w, *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, Warszawa 1975², s. 50.

¹⁵ Por. Z. C h l e w i ń s k i, *Ekologizm*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, pod red. R. Łukaszyka, L. Bieńkowskiego, F. Gryglewicz, Lublin 1983, kol. 794 n.

¹⁶ S. M a g i e r s k a, J. M i z i ń s k a, *Ekologia – technologia. Antagonizm czy kompromis?*, [w:] *Humanizm ekologiczny*, t. I: *Jakiej filozofii potrzebuje ekologia. Ochrona przyrody a ochrona człowieka*, pod red. L. Pawłowskiego, S. Zięby, Lublin 1992, s. 72. Konkretnie zaś chodzi w ekologizmie o zmianę sposobu produkcji, zmianę sposobu myślenia o człowieku, jego potrzebach i jego miejscu w przyrodzie. Innymi słowy, w ekologizmie postulowane są zmiany kulturowe, „które zakładają zastąpienie kategorii «ilości» kategorią «jakości», a kategorię «nieskończonego wzrostu» kategorią «ograniczonego rozwoju», czyli zmiany całego dotychczasowego modelu życia” (H. C y r z a n, *Antropocentryzm, kosmocentryzm, biocentryzm a problemy współczesnego ekologizmu*, [w:] *Człowiek i świat przyrody – edukacja ekologiczna*, pod red. J. Dębowskiego, E. J. Pałygi, Olsztyn–Warszawa 1994, s. 9 n.).

oznacza także współczesną doktrynę filozoficzną, która nakazuje uwzględnić tzw. moment ekologiczny (czyli relację «człowiek–środowisko») w poznawaniu rzeczywistości¹⁷.

W pracy termin „ekologizm” będzie używany w drugim znaczeniu; używanie go w innych znaczeniach zostanie wyraźnie zaznaczone. Wszystkie wymienione znaczenia terminu „ekologia” w jakiejś mierze odwołują się do pojęcia ekologii jako nauki. Tak wszechstronna (wielowątkowa) ewolucja tego pojęcia nie jest spowodowana wyłącznie chęcią odwoływania się do naukowego żargonu, który ma nobilitować, ale przede wszystkim wykorzystaniem źródłowego sensu pojęcia ekologii w języku naukowym oraz wykorzystaniem słownika języka ekologii, np. „relacje”, „system”, „ekosystem”, „środowisko”, „sprzężenia”, „oddziaływanie wzajemne”, „układ”, „organizm–środowisko”. W potocznym użyciu język ekologii zawiera momenty znaczeniowe oddawane przez takie pojęcia, jak: „dom”, „jedność”, „związki”, „wspólne działanie”, „wspólnota”, „ochrona domu”.

2. FILOZOFIA EKOLOGICZNA

Wyrażenie „filozofia ekologiczna” oznacza dziedzinę refleksji prowadzonej na najwyższym poziomie abstrakcji za pomocą kategorii filozoficznych nad: przedmiotem i metodami ekologii (w znaczeniu węższym), przyczynami kryzysu ekologicznego, relacją: człowiek–przyroda, teorią i praktyką ochrony środowiska oraz analizą programów ideologicznych, propozycji światopoglądowych (*green political philosophy*) funkcjonujących w ruchach ekologicznych. Krótko: wyróżnione desygnaty terminu „ekologia” w punktach 1-5 są w FE interioryzowane z perspektywy filozoficznej¹⁸.

W języku polskim synonimem terminu „filozofia ekologiczna” są terminy: „ekofilozofia”, „filozofia środowiskowa”, „filozofia ekologii”; są to dosłowne tłumaczenia z języka angielskiego (*environmental philosophy, ecophilosophy, ecological philosophy, philosophy of ecology*). Od strony leksykalnej w języ-

¹⁷ W. S t u m s k i, *Zasady myślenia ekologicznego w doktrynie environmentalizmu*, [w:] *Dylematy ekologii*, pod red. J. Butmanowicz-Dębickiej, J. Jaśtala, Kraków 1996, s. 15.

¹⁸ Inne definicje FE: ekofilozofia jest nauką o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego. Por. D o ł ę g a, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, s. 276. Filozofia ekologii to refleksja prowadzona na najwyższym poziomie abstrakcji i przy użyciu kategorii filozoficznych nad relacją człowieka i przyrody. Por. M a g i e r s k a, M i z i ń s k a, art. cyt., s. 72.

kach nowożytnych nazwy „filozofia ekologiczna” i „filozofia środowiskowa” tworzone są ze słowa „ekologia” (grec. *oikos* – dom) i „środowisko” (starofrancuskie *environnement* – kontur, zarys)¹⁹.

W języku polskim używa się terminu „filozofia ekologii”²⁰ zamiennie z „filozofią ekologiczną”, co prowadzi do zamieszania, ponieważ przyjęto w języku filozoficznym analogiczne nazwy rezerwować dla filozofii określonych nauk, np. filozofia fizyki, filozofia biologii itd. „Filozofia ekologii” zgodnie z tą tradycją językową oznaczałaby dyscyplinę filozoficzną traktującą o ontologicznych, epistemologicznych, metodologicznych aspektach ekologii (w znaczeniu węższym). W tym znaczeniu będziemy się w pracy posługiwać terminem „filozofia ekologii”. Próbując usprawiedliwić jednak tę dwuznaczność, można wskazać na to, że „ekologia” w wyrażeniu „filozofia ekologii” występuje w szerokim, nienaukowym znaczeniu.

II. GENEZA FILOZOFII EKOLOGICZNEJ

W latach sześćdziesiątych XX w. dał się zauważyć wzrost zainteresowania filozoficznymi aspektami kryzysu ekologicznego i ochrony środowiska. Jak to wyraził Serge Moscovici: „Oryginalność i zainteresowania naszego stulecia znajdują najpełniejszą formę wyrazu w problematyce przyrody”²¹. Zwrot ku tej problematyce nie był wynikiem tylko rozwoju samej filozofii czy też rozwoju nauk przyrodniczych, a przede wszystkim był wywołany doświadczeniem kryzysu ekologicznego, generowanego przez rozwijający się system techniczno-przemysłowy. Przyroda w tej perspektywie nie była już ujmowana wyłącznie jako korelat poznania teoretycznego, ale jako obszar, w którym działanie techniczno-praktyczne wywołuje gwałtowne zmiany, mające negatywne następstwa dla życia człowieka. W tym kontekście pojawił

¹⁹ Słowo *environnement* pojawiło się w języku starofrancuskim ok. 1300 r.; w języku francuskim pojawia się w 1964 r. na nowo jako anglicyzm amerykański na oznaczenie środowiska naturalnego.

²⁰ Daje się zauważyć znikomą liczbę filozoficznych opracowań ekologii w porównaniu z podobnymi publikacjami z zakresu filozofii biologii, filozofii fizyki czy też filozofii matematyki.

²¹ Cyt. za: L. S c h ä f e r, *Samookreślenie człowieka i jego stosunek do przyrody*, [w:] *Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody*, s. 116.

się fundamentalny problem filozoficzny: czy stosunek człowieka do przyrody, do siebie samego i bliźnich winien być sformułowany na nowo²². Próby postawienia i rozwiązania tego problemu wpływały z tradycyjnych środowisk filozoficznych, np. z fenomenologii, tomizmu, marksizmu, oraz ze środowisk, które swoje koncepcje formułowały w opozycji do tzw. filozofii akademickiej²³. Tradycyjne środowiska filozoficzne oferowały ustaloną terminologię, zestaw metod; kwestie związane z kryzysem ekologicznym i ochroną środowiska rozwiązywano w kontekście przyjętych ustaleń metateoretycznych i teoretycznych. Opozycyjność wobec tak rozumianej filozofii polegałaby na dystansowaniu się wobec naukowych rygorów narzucanych na wiedzę roszczącą sobie pretensje do nazwy „filozofia”. Filozofia jest tutaj rozumiana jako sztuka życia, światopogląd, ideologia, religia. Przy tym rozumieniu filozofii wychodzi się z założenia, że każdy człowiek myślący jest filozofem. Ponadto cele praktyczne stawiane filozofii lokowane są poza środowiskiem akademickim (np. nauczanie studentów filozofii), a skierowane są głównie na ruchy ekologiczne.

Na genezę FE można spojrzeć z różnych punktów widzenia. Jeżeli FE będziemy ujmować jako określony dział kultury, to w genezie zostaną wydobyte czynniki zewnętrzne w stosunku do filozofii. W przypadku ujęcia filozofii jako określonego systemu wiedzy naukowej uwzględni się w genezie FE czynniki wewnętrzne rozwoju wiedzy filozoficznej. Innymi słowy: genezę FE można wyodrębnić za pomocą kryteriów historycznych zewnętrznych – z zakresu historii realnej i historycznych wewnętrznych – z zakresu historii idei. W związku z tym, że wykład problematyki filozoficznej związanej z kryzysem ekologicznym jest poprzedzony zazwyczaj omówieniem na wielu płaszczyznach przyczyn i skutków degradacji środowiska przyrodniczego, można przyjąć, iż ten „wstęp” jest dobrze ugruntowany w literaturze i można go pominąć²⁴. Należy tylko podkreślić, że jak większość problemów filozo-

²² Tamże, s. 117.

²³ Pojęcie filozofii akademickiej użyte jest tutaj w trywialnym znaczeniu: filozofia, której uprawianie jest związane z instytucją naukową oraz uprawiana jest naukowo (tj. systematycznie, metodycznie, kompetentnie). Skolimowski (*Filozofia żyjąca*, s. 7 n.) tak charakteryzuje wspomnianą opozycyjność: „Profesjonalni filozofowie z drugiej strony są na ogół zamknięci w swych hermetycznych niszach. Także w Polsce. Uprawiają egzegezę poprzednich szkół filozoficznych. Ich nierozumienie nowej problematyki ekologiczno-filozoficznej zdumiewa i zastrasza”.

²⁴ Hasłowo można wskazać na obszary i płaszczyzny kryzysu ekologicznego: degradacja powietrza, wody, gleby, zanik bioróżnorodności, ginięcie gatunków roślinnych i zwierzęcych, nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych, efekt cieplarniany, pustyńnienie, kwaśne deszcze

ficznych, tak i te nie są wynalazkiem filozofów – filozofia dostaje swoje pytania z „zewnątrz”. Załamanie się tradycji kulturowej, objawiające się wielorakimi negatywnymi zjawiskami, a zwłaszcza kryzysem ekologicznym, mobilizuje filozoficzny namysł nad współczesnymi problemami człowieka²⁵. Koncentrując się zatem na źródłach ideowych FE, założono w pracy istotny wpływ kontekstu egzystencjalnego (kryzysu ekologicznego) na powstanie FE.

Wątki tematyczne składające się na FE mają historię dłuższą niż sama FE. *Implicite* i *expressis verbis* przywoływane są problemy oraz ich rozwiązywanie z tradycji filozoficznej, niekiedy sięgającej starożytnej Grecji. Nowość FE polegałaby m.in. na podejmowaniu starych problemów w nowym kontekście intelektualnym (uwzględniającym rozwój nauk szczegółowych, rozwój filozofii) i egzystencjalnym (skutki kryzysu ekologicznego są powszechnie doświadczane).

Dialog, jaki FE nawiązuje z tradycją filozoficzną Zachodu, zostanie przedstawiony w formie wyodrębnionych najważniejszych wątków tematycznych, składających się na genezę FE: (1) krytyka nauki i techniki; (2) krytyka filozofii zachodniej; (3) krytyka kultury.

1. KRYTYKA NAUKI I TECHNIKI

W historii filozofii daje się wyodrębnić kilka nurtów krytyki nauki i techniki, które z niewielkimi modyfikacjami są asymilowane w FE. Punktem wyjścia owych krytyk jest założenie o dominującej roli nauki i techniki w kulturze zachodniej oraz o ich negatywnym wpływie na system: człowiek – kultura – przyroda.

1° Krytyka nauki

W FE restytuowane są klasyczne wątki krytyki nauki, ujmowanej w perspektywie kulturowej (społecznej), wzbogaconej o rozważania z zakresu języka, metod i celu nauki. Odwołuje się tutaj do tradycji metanaukowej wywodzącej się z nurtu antypozytywistycznego, antyscjentystycznego, anty-

itd. Kryzys ekologiczny jest ujmowany także w relacji do kryzysu demograficznego, społecznego, politycznego, ekonomicznego.

²⁵ E. M a r t e n s, H. S c h n ä d e l b a c h, *O aktualnej sytuacji filozofii*, [w:] *Filozofia. Podstawowe pytania*, tł. [z jęz. niem.] K. Krzemieniowa, pod red. E. Martensa, H. Schnädelbacha, Warszawa 1995, s. 43-46.

maksymalistycznego. Wyróżnienie w FE kulturowej perspektywy w ujęciu nauki ma na celu pełniejsze wydobycie interakcji, w jakie wchodzi ona z innymi dziedzinami wiedzy i dziedzinami aktywności ludzkiej (technika, przemysł, polityka). Nauka jako zjawisko kulturowe charakteryzuje się:

- 1) supremacją w kulturze, generującą negatywne skutki: „odczarowanie świata”, „fragmentaryzację życia”, „krótkowzroczność ekologiczną” (T. Roszak); nauka stając się wartością samą w sobie i zdobywając supremację w kulturze, oderwała się od człowieka i niszczy wartości humanistyczne;
- 2) rozwojem znacznie wyprzedzającym rozwój duchowy i moralny człowieka; występuje brak zharmonizowania rozwoju nauki z innymi dziedzinami kultury, co hamuje wszechstronny rozwój człowieka;
- 3) rosnącą i dominującą rolą nauki, której sprzyja rozwój technologiczny;
- 4) zdominowaniem kontaktu człowieka przemysłowego z rzeczywistością; towarzyszy temu kult ekspertów: tylko eksperci upoważnieni są do podejmowania decyzji (scjentyzm)²⁶.

Krytyka nauki w perspektywie kulturowej jest wzmocniona ze strony krytyki epistemologiczno-metodologicznej. W FE wykorzystywany (powtarzany) jest dorobek tzw. nowej filozofii nauki, mający antypozytywistyczny i antyfundamentalistyczny wydźwięk. W świetle nowej filozofii nauki wiedza naukowa jest ugruntowana na fundamentach, które nie wytrzymują maksymalistycznych ambicji w niej pokładanych; nie charakteryzuje się jej już za pomocą kategorii: obiektywność, racjonalność, prawdziwość. Przedmiotem krytyki w tym ujęciu czyni się określony paradygmat nauki w sensie kuhnowskim; krytyce poddaje się paradygmat nauki kartezjańsko-newtonowskiej; hasłowo krytykowany model nauki określano jako mechanistyczny, redukcjonistyczny, analityczny. Przedmiotowymi przykładami teorii tworzonych w ramach tego paradygmatu nauki są: mechanika klasyczna, darwinizm, socjobiologia, psychoanaliza²⁷.

Restytuowane są stanowiska z filozofii nauki kwestionujące racjonalność naukową traktowaną jako paradygmat racjonalności w ogóle (chodzi tutaj

²⁶ Powtarzane są w tym kontekście zwłaszcza poglądy M. Heideggera i E. Husserla.

²⁷ H. Jonas (*Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*, tł. [z jęz. ang.] M. Klimowicz, Kraków 1996, s. 253) stawia następującą diagnozę: zakłócenie symbiotycznej równowagi przez człowieka wynika z emancypacji rozumu – od intelektu kontemplatywnego do intelektu agresywnego i manipulacyjnego, który jest „wyhodowany przez nowożytną naukę i przeznaczony do zawiadywania rzeczami, konfrontuje się z naturą nie tylko myślowo, lecz także przez działania o zasięgu nie dającym się pogodzić z nieświadomym funkcjonowaniem całości”.

o zasady metodologiczne, które są wzorem dla całej wiedzy i mają charakter ahistoryczny). Problematyczność ambicji ustanowienia jednego typu racjonalności jest wydobywana szczególnie w sytuacji załamania się pozytywistycznego modelu poznania naukowego; podkreśla się wielość racjonalizmów oraz ich ograniczeń. Przedstawiciele tzw. nowej filozofii nauki (T. Kuhn, I. Lakatos, P. Feyerabend, S. Toulmin) wszechstronnie pokazali uproszczenia (neo)pozytywistycznego racjonalizmu: zmienność dotyczy nie tylko teorii naukowych, ale także metod naukowych, celów i wartości naukowych. W FE wykorzystuje się dorobek filozofii nauki akcentujący potrzebę szerszego ujmowania racjonalności nauki, racjonalności zawierającej także kryteria oceny rezultatów nauki w kontekście społecznym, antropologicznym i ekologicznym, a nie tylko ujmowania tej racjonalności poprzez ramy racjonalności wewnętrznej (zasady metodologiczne i poznawcze). Przywoływana jest także epistemologia feministyczna, w której podkreśla się braki nauki i epistemologii uwarunkowane dominacją mężczyzn w tych dziedzinach wiedzy. W bazie zewnętrznej nauki podkreślano udział szeregu założeń filozoficznych, np. że celem nauki jest podbój przyrody, zdobycie władzy nad przyrodą, eksploatacja natury, „torturowanie natury”; na płaszczyźnie psychologicznej (postawa naukowca) przejawiało się to w lęku przed naturą, chęcią jej zdominowania.

W FE wyraźnie jest widoczne wykorzystywanie rezultatów rewolucji metanaukowej, m.in. postulatów tworzenia alternatywnego paradygmatu nauki określanego: „paradygmatem wyobraźni”, „nową gnozą”²⁸, „systemowym paradygmatem nauki”. Symptodem narodzin nowego paradygmatu dla FE jest wzrost zainteresowania paranauką (parapsychologia), badaniami nad relacjami między nauką i mistyką²⁹. Prekursorami nowej postawy w nauce są: W. Goethe, R. Steiner, P. Teilhard de Chardin, E. Fromm, V. E. Frankl, A. M. Maslov, C. Rogers, D. Bohm, R. Abraham, R. Sheldrake, I. Prigogine, L. von Bertalanffy, T. Blacburn, A. Gestler. Preferowana nowa postawa

²⁸ Propagator uprawiania nauki na wzór gnozy – T. Roszak (*Nauka tworzona przez rapsodyczny intelekt*, „Literatura na Świecie”, 1982, nr 3-4, s. 254) pisze: „[...] nauka musi od nowa nauczyć się kontemplować naturę «nie jako niezależną sferę rzeczywistości, lecz jako lustro odbijające wyższą rzeczywistość, jako panoramę symboli, które przemawiają do nas i są dla nas zrozumiałe» [...] zadanie to polega na stworzeniu nauki w oparciu o rapsodyczny intelekt”.

²⁹ W badaniach tych przywołuje się najczęściej D. Bohma (zob. wywiady przeprowadzone z nim przez R. Weber, zamieszczone w jej pracy: *Poszukiwanie jedności. Nauka i mistyka*, tł. [z jęz. ang.] K. Środa, Warszawa 1990) i F. Caprę (*Tao fizyki. W poszukiwaniu podobieństw między fizyką współczesną a mistycyzmem Wschodu*, tł. [z jęz. ang.] P. Macura, Kraków 1994).

w nauce charakteryzowana jest ogólnie jako: całościowa (holistyczna), strukturalna, kontekstowa i ujmująca wieloaspektowo zjawiska.

Można wyodrębnić w krytyce nauki osobny nurt dotyczący krytyki przedmiotowych teorii nauki. Pozytywnie są przywoływane teorie z zakresu tzw. nowej fizyki, które mają prezentować proekologiczne obrazy świata, a także nowe teorie biologiczne i chemiczne. W tym kontekście przywołuje się nazwiska największych fizyków XX w.: A. Einsteina, M. Plancka, N. Bohra, E. Schrödingera, D. Bohma, W. Heisenberga, J. A. Wheelera; biologów: L. von Bertalanffy'ego, R. Sheldrake'a; chemika: I. Prigogine'a. Negatywnie ocenia się m.in. takie teorie, jak: mechanika klasyczna, biologia molekularna, teoria ewolucji (w wersji K. Darwina).

We współczesnej filozofii nauki odnotowuje się, w obliczu załamania się neutralnego modelu nauki, próby sformułowania etosu nauki przekraczającego tradycyjne ramy, na który składałyby się następujące normy: bezinteresowności, obiektywności, krytycyzmu, intersubiektywności. Etos tak pomyślany jest niewystarczający, bo wyznaczony przez racjonalność wewnętrzną nauki – „etos naukowca to jego metodologia”. Aktualnie etos ten budowany jest przez racjonalność nauki, poszerzoną o kryteria ocen rezultatów nauki funkcjonujących w świecie. Odpowiedzialność w ramach tego etosu jest zmodyfikowana: przedmiot odpowiedzialności obejmuje także skutki upowszechnienia nauki (a więc także odpowiedzialność prewencyjna), podmiotem odpowiedzialności zaś stają się także instytucje naukowe, a nie tylko pojedynczy naukowcy. Na tym tle wybija się filozofia H. Jonasa, która jest w FE mocno eksploatowana.

Należy podkreślić, że przedstawiono wyróżniające się tendencje asymilowane w FE, co znaczy, iż przy rekonstrukcji konkretnych kierunków FE „udział” tych tendencji byłby zróżnicowany. Ponadto problematyka metanaukowa jest wprowadzana odtwórczo do FE i nie jest tam rozwijana, a najczęściej bywa tak, że rozbudowane analizy filozoficzne nad nauką są wprowadzone do FE w wersjach spopularyzowanych³⁰.

2° Krytyka techniki

Postęp technologiczny sprzężony z postępem naukowym jest traktowany w FE jako podstawowa determinanta cywilizacji zachodniej (zwanej także z tego powodu cywilizacją naukowo-techniczną). Zagrożenia, jakie niesie

³⁰ Wyjątek tu stanowi filozofia H. Skolimowskiego i A. Naessa, którzy przed etapem „ekofilozoficznym” profesjonalnie zajmowali się filozofią nauki.

on z sobą, były w historii filozofii odnotowane już w XVIII w. (J. J. Rousseau).

W FE restytuowane wątki krytyki techniki dotyczą głównie negatywnych skutków oddziaływania systemu technicznego na środowisko przyrodnicze i negatywne zjawiska, jakie powstają na styku: technika – kultura oraz technika – człowiek. Analogicznie jak rzecz się miała z aktualizowanymi tendencjami metanaukowymi (ujmowanie nauki w maksymalnie szerokim kontekście), tak i w przypadku techniki w FE odnawiane są klasyczne krytyki jej istoty, roli i miejsca w kulturze³¹. Na pierwszy plan wysuwają się zagadnienia ostatecznych wytworów procesu technologicznego oraz ich wpływu na społeczeństwo, kulturę, środowisko przyrodnicze, a nie badania „w technice” i nad jej rozwojem (wynaalazczość, projektowanie, planowanie itp.). W tym kontekście przywoływane są nazwiska filozofów takich, jak: F. G. Jünger, J. Ortega y Gasset, J. Ellul, O. Spengler, M. Heidegger, H. Marcuse³².

Dominujące ujęcia techniki w FE wywodzą się z tradycyjnej oraz z nowszych tendencji w filozofii techniki. Z tradycyjnej filozofii techniki, koncentrującej się na analizie pojęcia techniki, relacji techniki do człowieka i kultury, przejmujemy do FE pojęcia techniki, w których podkreśla się następujące momenty: technika jest wyrazem ludzkiego dążenia do władzy nad przyrodą i jej eksploatacji (M. Scheler, J. Ellul); technika jest taktyką życia, a nie tylko zbiorem narzędzi (O. Spengler). Przyjmowane są do FE także negatywne oceny wpływu techniki na kulturę (katastrofizm): upowszechnienie techniki w kulturze jest schyłkowym jej stadium. Technika jest ujmowana z perspektywy antropologicznej: źródło natury i rozwoju techniki tkwi

³¹ M. Bunge (*Pięć zawiązków technofilozofii*, [w:] *Projektowanie i systemy. Zagadnienia metodologiczne*, t. III, pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 131) w następujący sposób ocenia podobne tendencje w filozofii techniki: „Co gorsza, znaczna część literatury przypada na romantyczne biadania nad rzekomymi złymi stronami techniki. (Rzecz godna uwagi: tacy pisarze, jak Bierdiajew, Ellul, Heidegger, Marcuse i Habermas nie potrafią odróżnić techniki od jej zastosowań oraz przypisują jej autonomiczne istnienie i co więcej, władzę nad człowiekiem)”.

³² Przywoływane są następujące źródła: J. O r t e g a y G a s s e t, *Toward a Philosophy of History*, New York 1941; H. M a r c u s e, *Człowiek jednowymiarowy. Badania nad ideologią społeczeństwa przemysłowego*, oprac. W. Gromczyński, Warszawa 1991; J. E l l u l, *The Technological Society*, New York 1964 (oryginał francuski wydany w 1954 r.); O. S p e n g l e r, *Man and Technics: A Contribution to a Philosophy of Life*, Westport 1976.

w naturze człowieka (w ujęciu metaprzeciwmiotowym daje to antropologiczną filozofię techniki).

Nowsze ujęcia filozofii techniki, mające istotny wpływ na FE, charakteryzują się szerszym ujęciem czynników determinujących istotę techniki. Jest tu ona osadzona w kontekście społecznym, politycznym, gospodarczym; uwzględnia się jej ambiwalencję i nie-neutralność aksjologiczną (głoszona jest potrzeba wartościowania w technice), wyznacza się nowy zakres odpowiedzialności twórców i użytkowników techniki, adekwatny do jej kontekstowego osadzenia. Przywoływane są w tym kontekście prace przedstawicieli szkoły frankfurckiej, przedstawiające technikę jako narzędzie panowania politycznego, czynnik legitymizujący panujący porządek społeczny (H. Marcuse, E. Fromm, J. Habermas)³³.

Próbując krótko przedstawić obraz techniki, który jest przejmowany z filozofii techniki do FE, należy wskazać na kilka cech. Wśród najczęściej podkreślanych cech współczesnej techniki³⁴, które niosą potencjalnie ryzyko, wymienia się: (1) spotęgowaną techniczność, określaną z jednej strony przez zwiększającą się „obcość” techniki pod względem formy i materiału w stosunku do przyrody, z drugiej strony dla użytkowników techniki jej struktury i procesy przestają być uchwytnie zmysłowo; (2) globalizację techniki, polegającą na ilościowym przyroście systemów techniki, które ogarniając cały glob, powodują niwelację tradycyjnych kultur, unifikację zawodów, programów kształcenia, stylów życia; (3) wzrost potencjału niszczącego techniki w razie jakiegś awarii systemu technicznego.

W zbiorze podstawowych założeń³⁵ determinujących współczesną naturę techniki wymienia się: (1) ideę natury podporządkowanej człowiekowi; (2) traktowanie natury jako przedmiotu (co było warunkiem stworzenia metody eksperymentalnej w nauce), renesansowe odkrycie natury jako przedmiotu niezależnego od nas, kwantyfikacja przyrody w nauce; (3) traktowanie natury jako wrogiej siły; (4) ideał systematycznych, empirycznych badań

³³ Spoza tej szkoły pisali o tym także: J. Ellul (zob. przyp. 32 niniejszego artykułu), T. Roszak (*Person/Planet: The Creative Disintegration of Industrial Society*, Garden City 1978; *The Making of a Counter – Culture*, New York 1969), I. Illich (*Medical Nemesis: The Expropriation of Health*, New York 1977; *Deschooling Society*, New York 1983).

³⁴ Por. D. B i r n b a c h e r, *Technika*, [w:] *Filozofia. Podstawowe pytania*, s. 654.

³⁵ Termin „założenie” występuje w następującym znaczeniu: A jest założeniem dla B, o ile A jest warunkiem rozumienia B. Takie pojęcie założenia można nazwać hermeneutycznym. Nie powinno się go mieszać z pojęciem założenia eksplikowanego na podstawie pojęcia określonych relacji logicznych (wynikania logicznego: racja cząstkowa, racja entymematyczna, postulat teorii lub presupozycji).

nad przyrodą. Obok tych założeń ważną rolę w kształtowaniu się natury współczesnej techniki odegrały ideały społeczne – zwłaszcza utopia postępu materialnego – które zaowocowały relewantną etyką. Do specyficznych wartości tej etyki należą: kontrola, manipulacja, wydajność, konkurencja, reifikacja świata.

W kontekście współczesnych dyskusji nad przyczynami i skutkami kryzysu ekologicznego problem techniki i technicznego stosunku do przyrody urasta do jednego z najważniejszych. W nowych warunkach klasyczne już krytyki techniki inspirują do ponownego stawiania problemu techniki. W FE dominują pesymistyczne poglądy na temat tezy głoszonej przez techników, że to, co technika zniszczyła, także technika naprawi. Uważają, że raczej technika powinna naprawić samą siebie, swoje założenia o panowaniu nad przyrodą powinna zastąpić widzeniem swojej roli jako twórczego przedłużenia możliwości natury. Koncepcję tę określa się niekiedy „społeczeństwem łagodnej techniki”. Obok skrajnej krytyki techniki asymilowane są także stanowiska bardziej stonowane, głoszące postulaty wartościowania w technice, czyli przewidywania i prognozowania jej różnorodnych konsekwencji na płaszczyźnie ekonomicznej, ekologicznej, egzystencjalnej i społecznej. Złagodzoną wersję krytyki techniki, postulującą reformowanie techniki, określa się „wartościowaniem techniki”.

2. KRYTYKA FILOZOFII ZACHODNIEJ

FE kształtuje się w różnorodnych relacjach do całokształtu zastanej filozofii. Wiele nurtów, kierunków, stanowisk filozoficznych ma swoje odbicie w FE. Z metafizycznego punktu widzenia przyjmuje się, że wspólnym elementem tych filozoficznych inspiracji jest założenie o ścisłych relacjach między filozofią a kulturą (i cywilizacją): założenie „wpływu” filozofii na kształt kultury. Założenie to nie jest eksplikowane w FE, jednakże jest często eksploatowane. Przyjmuje się milcząco, że ten „wpływ” może polegać na: (1) dostarczaniu przez filozofię zarodków dyscyplin naukowych, które uzyskały samodzielność (np. matematyka, prawo, ekonomia, psychologia, teologia chrześcijańska); (2) dawaniu podstawy, inspirowaniu prądów myślowych wyrażających stosunek człowieka do siebie samego, społeczeństwa, przyrody (tutaj często bywa filozofia wykorzystywana jako składnik do budowania ideologii, np. marksizmu, liberalizmu) – historycznie rzecz ujmując, można zauważyć, że to dzieła filozofów kodyfikują prądy myślowe takie, jak renesans, oświecenie, romantyzm, egzystencjalizm; (3) umożli-

wianiu na płaszczyźnie podmiotowej zaspokojenia potrzeby całościowej wiedzy i podstawowego zorientowania się w świecie – inaczej mówiąc, filozofia jest wykorzystywana do budowania światopoglądu; funkcje te spełnia m.in. filozofia popularna, oferująca ogólne wskazówki, jak żyć (niem. *Lebenweisheit*), lub filozofia światopoglądowa.

Aktualnie przyjmuje się w FE któryś z wariantów „wpływu” filozofii na kulturę, tworząc tym samym płaszczyznę do badania relacji: filozofia–kryzys ekologiczny, filozofia–stan środowiska społeczno-przyrodniczego (stwarza się tym samym swoiście rozumiane kryterium ekologiczne w ocenie filozofii, które służy do wyodrębnienia filozofii anty- i proekologicznych). Widoczne w FE marginalizowanie potrzeby określenia charakteru owego „wpływu” powoduje stawianie radykalnych konstatacji, np. że F. Bacon, Galileusz, Kartezjusz, Darwin są odpowiedzialni za współczesny kryzys ekologiczny³⁶.

Na ten wpływ trzeba spojrzeć z kilku punktów widzenia. Najpierw należy zauważyć, że filozofia jest niekiedy w FE ujmowana jako specyficzna, europejska jakość, którą można w jakiś sposób odnieść do innych typów filozofii spoza kręgu kultury europejskiej, np. filozofii wschodniej, i w takiej perspektywie próbować ją oceniać. Można też w FE odnosić się do konkretnych stanowisk, które są inspirujące w stawianiu i rozwiązywaniu problemów z zakresu relacji: człowiek–przyroda.

Przedstawione poniżej krytyki filozofii mają swoją długą historię. W FE *implicite* i *explicitie* korzysta się z tego dorobku w sporządzaniu „zielonej nici” filozofii „proekologicznych” lub „czarnej listy” filozofii „antyekologicznych”.

Negatywnie wpływ filozofii na kulturę, który pośrednio oddziałuje na przyrodę, widziany jest:

1) we wpływie myśli posokratycznej filozofii greckiej, w której byty tworzyły hierarchię, z człowiekiem na czele, a świat dostępny zmysłom był mniej lub bardziej zepsutym obrazem prawdziwego bytu; hierarchia bytów przyjmowana w filozofii klasycznej jest negatywnie oceniana, gdyż uspra-

³⁶ Można zauważyć występowanie sprzecznych opinii na temat oceny pro- lub antyekologicznego charakteru poszczególnych filozofii, np. niektórzy uważają, że filozofia renesansu zapoczątkowała lub wzmocniła antropocentryzm oraz ideę opanowywania przyrody, inni zaś twierdzą, że te idee narodziły się znacznie wcześniej. Problemy interpretacyjne w ocenie poszczególnych stanowisk filozoficznych wynikają z zawodnego schematu interpretacyjnego. „Możliwość logicznego powiązania dwóch faktów z dziejów kultury na zasadzie przyczyny i skutku nie jest kryterium zadowalającym, należy je poddać znacznym modyfikacjom” (P a p u z i ń s k i, art. cyt., s. 102).

wiedliwia antropocentryzm i wyzysk przyrody, znajdującej się na niższych niż człowiek szczeblach hierachii bytowej (etyka antropocentryczna);

2) w doktrynie judeochrześcijańskiej z jej ideami panowania człowieka nad resztą stworzenia i oddzielenia Boga od stworzenia;

3) w Bacona i Kartezjusza idei panowania nad przyrodą poprzez racjonalistyczną naukę; zapoznanie prawdy o świecie jako środowisku człowieka w głównej mierze przyniosła nowożytna filozofia i nauka;

4) w mechanistycznej kosmologii Newtona i Kartezjusza; ci dwaj autorzy są traktowani jako twórcy paradygmatycznych kosmologii antyekologicznych, które implikują na płaszczyźnie filozoficznej model świata-maszyny, dualizm materii i ducha, determinizm, redukcjonizm ontologiczny;

5) w utylitarystycznej koncepcji postępu materialnego i jej wpływu na rozwój techniki;

6) w postdarwinowskim obrazie natury, w której zasadniczym prawem jest walka o byt³⁷;

7) w dualistycznych tendencjach w myśli Zachodu, które można przedstawić w parach opozycyjnych pojęć: umysłowość (intelekt, racjonalność) – fizyczność (ciało, natura, materia); ludzkie – nie-ludzkie; człowiek – przyroda; ja – nie-ja; męskie – natura kobieca; wytwór kultury i historii – wytwór naturalny; produkcja – reprodukcja; transcendencja – immanencja; rozum – uczucie.

Pozytywnie FE inspiruje się takimi wątkami filozofii, które postulują:

1) widzenie natury jako systemu ściśle powiązanych oraz współdziałających bytów, np. panteizm (Spinoza)³⁸ lub pananteizm, gdyż w tej wizji usprawiedliwiona jest „demokracja ontologiczna”³⁹. Ekofilozofowie wskazują m.in. na takich filozoficznych antenatów, jak: przedsokratycy (Heraklit, Tales), filozofowie romantyczni (Schelling, Schleiermacher, F. Hölderin, F. N. Novalis, którzy podjęli próbę przezwyciężenia dualizmu i przeciwstawienia się opozycji „ja – nie-ja”, „człowiek – przyroda”; w duchu panteistycznym Schelling głosił, iż cały wszechświat jest przesiąknięty duchem, stanowiącym jedność z przyrodą), F. Nietzsche, A. Huxley, A. N. Whitehead, P. Teilhard de Chardin. Współcześnie bogatym źródłem inspiracji dla ekofilozoficznych kosmologii jest tzw. nowa fizyka oraz współczesna kosmologia z jej dynamiczną wizją wszechświata;

³⁷ W a l o s z c z y k, dz. cyt., s. 191.

³⁸ K. L. H o u l e, *Spinoza and Ecology Revisited*, „Environmental Ethics”, 19(1997), Winter, s. 417-419.

³⁹ Wyrażenie „demokracja ontologiczna” ukuł A. Naess, twórca ekologii głębokiej.

2) w dziedzinie epistemologii dowartościowanie pozaracjonalnych źródeł poznania (poznanie mistyczne, poznanie przez partycypację), „uwolnienie się z tyranii rozumu”, pokazanie podstaw ograniczeń dominujących teorii poznania, zwłaszcza racjonalistycznych i empirystycznych ujęć;

3) dostrzeganie w naturze pierwiastka absolutnego, który implikuje postawę szacunku, miłości do przyrody ze względu na nią samą, a nie ze względu na człowieka lub inny byt świadomy. Zakłada to etykę opartą na pojęciu wartości wewnętrznej bytów przyrody (biocentryzm) oraz duchowość panteistyczną. Przedstawiciele: Jamblich, A. Schopenhauer, A. Schweitzer, M. K. Gandhi, J. Muir, R. Emerson, G. Santayana, A. Leopold, M. Heidegger.

3. KRYTYKA KULTURY

Ważnym źródłem FE jest filozoficzna krytyka kultury⁴⁰. W historii filozofii krytyka negatywnych rysów kultury (w ogóle i kultury zachodniej⁴¹) była przeprowadzana od dość dawna. W nurcie ekofilozoficznej krytyki kultury restytuowani są klasyczni autorzy tacy, jak: J. J. Rousseau, O. Spengler, F. Nietzsche, A. Schopenhauer, W. Dilthey, G. Simmel, A. Schweitzer. Klasyczne koncepcje są zazwyczaj traktowane powierzchownie, werbalnie i włączane w synkretystyczne przedsięwzięcia. Ponadto krytyka owa ma charakter socjologiczny⁴² i psychologiczny⁴³. Filozoficzna krytyka kultury,

⁴⁰ Autorzy zazwyczaj nie czynią prób zdefiniowania pojęcia kultury (i cywilizacji); przyjmują szerokie jej rozumienie: to, co wchodzi w zakres duchowej i materialnej twórczości człowieka. W takim rozumieniu pojęcia cywilizacji i kultury są zbliżone. Różnice pośrednio są wydobywane w tekstach klasyków, ale w dyskursie FE są one zacierane i traktowane jako jedna kategoria. Obok filozoficznej krytyki kultury wskazuje się w literaturze na zjawiska kulturowe, które miały istotny wpływ na kształtowanie się FE. Wymienia się m.in.: postmodernizm, recepcję duchowości Dalekiego Wschodu, dysydenckie poglądy na współczesną technikę i ekonomię, nurt opozycyjnej literatury, ruch feministyczny, rozwój studiów nad kulturami ludów pierwotnych, kontrkulturę lat sześćdziesiątych XX w. Por. W a l o s z c z y k, dz. cyt., s. 200-207.

⁴¹ Kryzys ekologiczny zaistniał w konkretnej kulturze określanej mianem kultury zachodniej (także cywilizacji chrześcijańskiej, cywilizacji zachodniej, cywilizacji euro-amerykańskiej, cywilizacji naukowo-technicznej). Pomija się, niestety, znane fakty, które przeczą tej tezie. Zostały zgromadzone dowody na to, że koniec wielu cywilizacji, m.in. Majów i Khmerów, był związany z kryzysem ekologicznym (por. np. J. D o r s t, *Siła życia*, tł. [z jęz. ang.] W. Dłuski, Warszawa 1987, s. 45-66). Ma to niebagatelne znaczenie dla krytyków kultury: antyekologiczne rysy kultury występowały nie tylko w kulturze zachodniej.

⁴² T. Roszak – historyk i socjolog kultury. Por. dzieła wcześniej cytowane.

w ujęciu FE, podejmuje klasyczną problematykę i najczęściej jej rozwiązania są wierną kopią protagonistów.

Główną linię krytyki można przedstawić na przykładzie opozycji: kultura – natura. Oba pojęcia występują w znaczeniach wartościujących, a nie w opisowych. Kultura w tym ujęciu jest tym, co negatywne w życiu człowieka, wynikającym z odejścia od pierwotnej natury. Natura jest pojęciem normatywno-oceniającym: to wszystko, co znajduje się w naturze, jest wartościowe, dobre, godne afirmacji i powinno być normą postępowania człowieka. Ta naturalistyczna koncepcja krytyki kultury jest krytyką odejścia człowieka od pierwotnego i naturalnego stanu, w jakim znajdował się w kulturach prymitywnych. Sztandarową postacią z tego nurtu krytyki jest J. J. Rousseau i jego naturalistyczna koncepcja kultury, przedstawiona na kartach pracy *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*⁴⁴. Dla tego francuskiego filozofa stan kultury jest skutkiem odejścia człowieka od swojej pierwotnej natury.

Interpretacja krytyki J. J. Rousseau wśród ekofilozofów uwzględnia tylko jedną stronę jego koncepcji. Aprobując odnosi się do negatywnej oceny kultury europejskiej, a pomija milczeniem założenia o „nienaturalnym stanie człowieka”⁴⁵.

Inną formą restytuowanej krytyki kultury jest kulturalizm. Kultura jest krytykowana niejako z jej wnętrza; pokazywana jest kultura „dobra” i „zła”. Dobrze oddaje takie ujęcie schemat pojęciowy: kultura – cywilizacja; kultura obejmuje to wyższe, duchowe, cywilizacja zaś to, co techniczne, materialne, funkcjonalne. Klasycznymi przykładami tak ujętej krytyki kultury są przedstawiciele szkoły frankfurckiej.

W nowej wersji opozycja ta występuje w postaci opozycji „dwu kultur”: kultury humanistycznej i kultury naukowo-technicznej⁴⁶. Ekofilozofowie orientują się na kulturę humanistyczną, widząc w niej antidotum na zagrożenia, jakie niesie z sobą kultura naukowo-techniczna⁴⁷.

⁴³ E. Fromm – psycholog bardzo popularny wśród ekofilozofów. Sztandarowe jego dzieła wykorzystywane w FE to: *Mieć czy być*, tł. [z jęz. niem.] J. Karłowski, Poznań 1995; *Zdrowe społeczeństwo*, tł. [z jęz. niem.] A. Tanalska-Dulęba, Warszawa 1996.

⁴⁴ Tł. [z jęz. franc.] H. Elzenberg, Warszawa 1956.

⁴⁵ Problem: J. J. Rousseau w interpretacji FE szerzej analizuje L. Ferry (*Drzewo, człowiek, zwierzę. Nowy ład ekologiczny*, tł. [z jęz. franc.] H. Miś, A. Miś, Warszawa 1995, s. 24-29).

⁴⁶ Tak zatytułowany był głośny esej C. Snowa *Dwie kultury (The Two Cultures and the Scientific Revolution*, New York 1959), który wywołał burzliwą dyskusję.

⁴⁷ Obszernie problem historii krytyki kultury naukowo-technicznej i humanistycznej

Pozytywne wzorce proponowane w „kulturach ekologicznych” są najczęściej czerpane z pism przedstawicieli kontrkultury lat sześćdziesiątych XX w., propagujących alternatywne style życia, oraz ze studiów nad kulturami ludów pierwotnych⁴⁸.

III. PROBLEMATYKA FE

Zakres problemowy FE jest szeroki. Daje się zauważyć na przestrzeni krótkiej, bo zaledwie 25-letniej historii ciągły rozrost dziedziny filozoficznej refleksji FE. O ile początkowo zwracano uwagę przede wszystkim na zagadnienia moralne i kulturowe kryzysu ekologicznego, to obecnie zainteresowania te wkraczają we wszystkie główne działy filozofii z nową interpretacją tradycyjnych zagadnień.

Problematyka FE zostanie przedstawiona od strony typowych zagadnień oraz od strony podstawowych typów ujmowania tych zagadnień.

1. TYPOWE ZAGADNIENIA

1° *Problem anty-/proekologicznych koncepcji przyrody*

Inspiracje płynące z ekologii na płaszczyźnie filozoficznej konkretyzują się w formułowaniu takich koncepcji przyrody, które podkreślają jej jedność, współzależność różnych przedmiotów, dynamiczność, relacyjność, organiczność, celowość struktury. Na przeciwległym biegunie stawia się koncepcje przyrody, w których akcentuje się atomowość, jednowymiarowość przyrody (przyroda to zespół reakcji fizykochemicznych), przypadkowość, hierar-

omawia praca J. Życińskiego *Trzy kultury. Nauki przyrodnicze, humanistyka, myśl chrześcijańska* (Poznań 1990).

⁴⁸ Por. D e v a l l, S e s s i o n s, dz. cyt., s. 129-131 – przytaczane są tam wyniki badań nad kulturami Indian amerykańskich (Koyukon, Hopi); J. S e e d, J. M a c y, P. F l e m i n g, A. N a e s s, *Myśląc jak góra. Zgromadzenie wszystkich istot*, tł. [z jęz. ang.] zbiorowe, Warszawa 1992, s. 54-57 – tekst, który jest jednym z manifestów ekologicznych: mowa wodza Indian Seattle.

chizm⁴⁹. Preferowany jest zatem w FE systemowy obraz świata, emergentyzm, dynamizm, panteizm. Modelami (raczej metaforami) przyrody w tych koncepcjach są: „organizm”, „hologram”; na przeciwnym biegunie znajdują się modele takie, jak „zegar”, „maszyna”.

2° Kategorie, na których koncentrują się wizje świata

Główne kategorie, wokół których buduje się wizje świata, to: człowiek, Bóg, kosmos, życie, środowisko. Stanowiska w tej sprawie różnicują się na: antropocentryzm, teocentryzm, kosmocentryzm, biocentryzm, ekocentryzm. W FE wszystkie wymienione stanowiska mają swoją reprezentację; wyraźnie się to zaznacza w dyskursie etycznym.

3° Problem relacji człowieka z przyrodą

Inaczej ten sam problem można sformułować posiłkując się tytułem pracy M. Schelera *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Poszukuje się określenia tych relacji, które by odpowiednio usprawiedliwiały na płaszczyźnie antropologicznej i kosmologicznej praktykę ekologiczną. Identyfikuje się więc w historii filozoficzne koncepcje człowieka stowarzyszone z odpowiednimi wizjami przyrody, które miały wpływ na kryzys ekologiczny (dualistyczne, mechanistyczne, materialistyczne, utylitarystyczne). Wpływ ten przedstawia się za pomocą modeli: relacja: człowiek–przyroda – „człowiek opiekunem przyrody” („pasterzem bytu” – Heidegger), „człowiek panem przyrody”, „człowiek partnerem przyrody”, „człowiek uprawia i dogląda przyrody”.

Posiłkując się kryterium transcendencji oraz imannencji człowieka, kwalifikuje się teorie tych relacji jako inkluzjonistyczne i ekskluzjonistyczne. W pierwszym typie teorii podkreśla się immanencję człowieka w przyrodzie. W drugim typie relacji akcentowana jest transcendencja człowieka względem przyrody, która w praktyce ekologicznej implikuje wiarę w zdolności nauki i techniki w rozwiązywaniu problemów ekologicznych.

⁴⁹ Wyróżnia się więc ontologie antyekologiczne (kartezjanizm, mechanicyzm, materializm) i ontologie proekologiczne (panteizm, pananteizm, ontologie procesualne). Innymi słowy, *explicite* nie jest podnoszony problem rozumienia bytu (przez niektórych filozofów z tego nurtu jest traktowany jako zbyt abstrakcyjny), a poświęca się więcej uwagi podstawowym wizjom świata, implikowanym przez odpowiednie rozumienie bytu. W FE widoczny jest pluralizm ujęć ontologicznych – z jednym wyjątkiem ograniczającym: ma to być wizja implikująca proekologiczne postawy człowieka wobec środowiska przyrodniczego.

4° *Podstawowe cechy przyrody*

Stawiane są pytania o to, czy przyroda ma swój początek i koniec, czy przyroda jest statyczna czy dynamiczna, czy przyroda ogranicza się do sfery materialnej, czy przyroda jest racjonalna i co jest podstawą tej racjonalności, czy przyroda ma wymiar sakralny.

5° *Główne pojęcia ekologii (przyrodniczej)*

Kolejną grupę zagadnień filozoficznie interesujących generuje ekologia rozumiana jako nauka przyrodnicza. Stawiane są pytania: co to jest ekosystem? czy istnieje realnie, czy też jest tylko konstrukcją teoretyczną? co to jest środowisko i jaka jest jego istota? jakie wielkie jednostki ekologiczne można wyróżnić (populacja, biocenoza, ekosystem, biosfera, Ziemia traktowana jako jeden wielki organizm – hipoteza Gai)? Ostatnie zagadnienie jest inspirowane nie tylko romantyczną filozofią przyrody⁵⁰. W tej grupie problemowej mamy do czynienia z rozwiązaniami redukcjonistycznymi, systemowymi, holistycznymi.

6° *Zagadnienia epistemologiczne*

Problematyka poznawcza koncentruje się wokół sprawy (nie)odpowiednich form wiedzy, ocenianych z ekologicznego punktu widzenia, np. jakimi cechami powinno charakteryzować się myślenie ekologiczne? Mówi się, że takie poznanie powinno charakteryzować się podejściem holistycznym i systemowym; powinno uwzględniać dopełnianie się różnych punktów widzenia (zasada komplementarności); powinno zakładać w poznaniu czynnik ludzki (podmiot jest częścią poznawanej rzeczywistości, dualizm: podmiot – przedmiot jest nie do utrzymania); powinno charakteryzować się umiejętnością integrowania różnych punktów widzenia oraz długomyślnością (ujmowaniem rzeczywistości w długookresowej perspektywie czasowej); powinno być jawnie aksjologiczne, oparte na następującym kryterium oceny: dobre jest to poznanie, które nie zagraża egzystencji ludzkiej i przyrody.

Dyskutowanym problemem jest wartość poznania naukowego, traktowanego w kulturze zachodniej jako uprzywilejowana forma zdobywania wiedzy, i konsekwencje tego stanu w relacjach człowieka do przyrody.

⁵⁰ Por. J. L o v e l o c k, *Gaia: A New Look at Life on Earth*, Oxford–New York 1979.

8° Zagadnienia aksjologiczne

Zagadnienia aksjologiczne stanowią pod względem historycznym podstawowy teren dociekań FE⁵¹. Na czoło wysuwają się zagadnienia moralne, zwłaszcza problem możliwości rozszerzenia przedmiotu moralności. W odróżnieniu od etyki antropocentrycznej pojawiają się stanowiska postulujące rozszerzenie przedmiotów moralności na byty pozaludzkie. Prekursorem była tutaj etyka zwierząt (użyteczność), w której po raz pierwszy ostro poddano krytyce wąskie rozumienie przedmiotu moralności w etyce klasycznej. Stawiany jest problem – co jest podmiotem moralności: jednostka czy jakaś całość (gatunek czy ekosystem, biosfera)? Kryterium bycia przedmiotem moralności doszukiwano się w: (1) posiadaniu wartości wewnętrznej (uzależnione od bycia podmiotem życia i bycia dobrym w swoim rodzaju, czyli także byty nieożywione) – T. Regan; podobne kryterium stosuje P. Taylor do wyróżnienia w przedmiocie moralności bytów ożywionych – indywidua, ekosystemy, gatunki; (2) posiadaniu własnych interesów – interesy mają byty zdolne do odnoszenia korzyści i krzywdy; dobro własne (wartość wewnętrzna) znajduje się w stanach rzeczy, które są możliwe do osiągnięcia dla różnych klas przedmiotów poprzez rozwinięcie zdolności istotowych – R. Attfield. H. Rolston III determinuje przedmiot moralności przez aplikacje kryterium posiadania wartości wewnętrznych (organizmy – indywidua) i wartości systemowych (ekosystemy): byty, które dążą do osiągnięcia właściwych sobie wartości dzięki informacji genetycznej specyficznej dla gatunku. Stąd wyprowadzony jest prymat ochrony systemu (gatunku) przed jednostką (indywiduum).

Inne problemy: czy przyroda może być wzorem postępowania moralnego względem niej, czy człowiek stoi nad przyrodą (w sensie ontologicznym, aksjologicznym)?

⁵¹ Kanoniczne prace z zakresu etyki ekologicznej: A. L e o p o l d, *A Land County Almanac: With Essays on Conservation from Round River*, New York 1970; J. P a s s m o r e, *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*, London 1974; P. W. T a y l o r, *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*, Princeton 1986; H. R o l s t o n III, *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*, Philadelphia 1988; T. R e g a n, *The Case for Animal Rights*, Berkeley 1983; J. B. C a l l i c o t t, *Elements of an Environmental Ethics: Moral Considerability and the Biotic Community*, „Environmental Ethics”, 1(1979), Spring, s. 71-81. W języku polskim istnieje kilka opracowań głównych nurtów etyki ekologicznej: Z. P i ą t e k, *Etyka środowiskowa. Nowe spojrzenie na miejsce człowieka w przyrodzie*, Kraków 1998; M. B o n e n b e r g, *Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki*, Kraków 1992; W. T y b u r s k i, *Etyka a ekologia*, Toruń 1995.

W ramach estetyki stawiane są pytania o różnice między pięknem obiektów przyrodniczych i artefaktów; o podstawę znaczących różnic w ocenach naszych kontaktów z przyrodą i ze środowiskiem artefaktualnym; o podstawę wartości kontrybucyjnych i perfekcjonistycznych natury (geneza tych wartości); o funkcję wartości estetycznych natury. Stawiany jest problem budowania odpowiednich relacji człowieka do środowiska, zasadzających się na estetyzacji (tj. na odpowiednim sposobie doświadczania – o piętnie estetycznym – świata rzeczy) mitów, które ten stosunek wykrzywiają (mit powrotu do natury i mit sztuki)⁵².

2. WYRÓŻNIAJĄCE SIĘ TENDENCJE METAPRZEDMIOTOWE W FE

Przedstawiona problematyka FE jest rozmaicie ujmowana i rozwiązywana. Wielość ujęć jest tutaj wynikiem akceptowania różnych koncepcji filozofii i stylów filozofowania. Można jednak wyróżnić typowe problemy rzeczowe oraz główne sposoby ich rozwiązywania.

Jeżeli chodzi o przedmiot FE, można zauważyć następujące wyróżniające się tendencje w ujmowaniu problematyki ekofilozoficznej:

1. Na wstępie nasuwa się uwaga, że FE odzwierciedla ogólniejszą tendencję występującą we współczesnej filozofii. W diagnozie sytuacji współczesnej filozofii E. Martens i H. Schnädelbach⁵³ stawiają tezę o kończącej się dominacji filozofii zorientowanej na naukę: „Zewnętrznymi czynnikami świadczącymi o kończącej się dominacji filozofowania zorientowanego na naukę są zjawiska, których dzisiejsi ludzie doświadczają jako powszechnego kryzysu naszej naukowo-technicznej cywilizacji. [...] One to właśnie silniej niż kiedykolwiek zmuszają współczesną filozofię do zwrócenia się ku własnej teraźniejszości, ku myślowemu ujęciu swego czasu, gdyż chodzi przy tym jednocześnie o podstawy samej filozofii”.

Diagnoza ta dobrze ilustruje główny przedmiot FE: „ujęcie myślowe swego czasu”, którego głównym składnikiem jest wszechogarniający kryzys. Kryzys ekologiczny jest „paradygmatem” wielu kryzysów współczesności.

⁵² Por. K. W i l k o s z e w s k a, *Estetyka ekologiczna*, [w:] *Nauka o pięknie. Rozprawy z pogranicza estetyki, aksjologii ogólnej i antropologii filozoficznej*, Kraków–Lublin 1990, s. 65-76; K. W a l o s z c z y k, *O estetycznych wartościach natury*, „Edukacja Filozoficzna”, 25(1998) 31-40.

⁵³ Art. cyt., s. 42.

2. Dotychczasowe filozoficzne zainteresowanie przyrodą było skorelowane przede wszystkim z rozwojem nauk przyrodniczych i wyrażało się bądź jako zainteresowanie podstawami tychże nauk (filozofia nauk), bądź tworzeniem syntez wyników tych nauk. W FE przyroda pojawia się jako przedmiot w perspektywie antropologicznej (nie należy tego rozumieć jako perspektywy wyłącznie antropocentrycznej): przyroda jest bytem, którego ewolucja może być już wyznaczana przez człowieka, dysponującego władzą naukowo-techniczną. W FE przyroda nie jest ujmowana ahistorycznie i teoretycznie; jest tutaj podkreślany element aktywnego uczestnictwa człowieka w przyrodzie, który ma potencjał do wprowadzania daleko idących zmian w przyrodzie. Ahistoryczność dotychczasowych ujęć przyrody jest zastąpiona perspektywą historyczną: przyroda w czasie ulega zmianom. Nie jest to wyłącznie uzasadniane akceptacją jakiejś teorii ewolucji, ale uwzględnieniem zmian o charakterze antropogenicznym. Teoretyczny charakter filozoficznej wiedzy o przyrodzie ustępuje miejsca w FE nastawieniu praktycznemu: nie chodzi więc zatem o opis i wyjaśnienie przyrody, ale o wiedzę wartościującą, orientującą praktycznie człowieka w świecie przyrody i sytuującą przyrodę w świecie wartości i norm. Przy tym ugruntowania tej wiedzy szuka się głównie „po stronie” przyrody (zmodyfikowany naturalizm przeciwstawiany antropocentryzmowi). Od strony metodologicznej chodzi o nadbudowanie etyki ekologicznej na filozofii przyrody: uzasadnienia norm szuka się w strukturze przyrody (teleonomiczna struktura przyrody, sakralność przyrody), której elementem jest człowiek. FE nie jest zatem wiedzą aksjologicznie nie zaangażowaną. Żywy nurt zainteresowania się problemami aksjologicznymi (zwłaszcza moralnymi) z pozycji nieantropocentrycznych łączy się z krytycznym dystansem względem dotychczasowych antropocentrycznych etyk (obecnie także rozwijanych w nurcie FE). W fundowaniu etyki ekologicznej zwraca się uwagę na nieantropogeniczny charakter wartości przyrody: byty przyrodnicze (jednostki ożywione, nieożywione, gatunki, ekosystemy, biosfera) są wartościami samymi w sobie. Kryzys ekologiczny niejako wymusza przeorientowanie problematyki przyrodniczej tradycyjnej filozofii przyrody na problematykę środowiska przyrodniczego człowieka: przyroda jest rozpatrywana łącznie z człowiekiem. Towarzyszą temu procesowi modyfikacje pojęcia przyrody: pojęcie opisowo-wyjaśniające jest uzupełniane składnikiem normatywno-oceniającym.

Zauważalna zmiana myślenia o przyrodzie inspirowana jest nie tylko przez wyniki rozwijających się nauk przyrodniczych, ale także przez nowe samozrozumienie człowieka oraz przez zwiększone możliwości technologiczne w przekształcaniu przyrody.

3. Kulturalistyczne zorientowanie FE. Konsekwencją uwzględnienia wymiaru antropologicznego we współczesnej problematyce przyrodniczej jest wyakcentowanie kulturowych uwarunkowań relacji: człowiek–przyroda. Nie wiąże się to bynajmniej z pomijaniem wymiaru biologicznego wzmiankowanej relacji, ale podkreśla się, że i ta płaszczyzna jest zapośredniczona przez duchowy świat człowieka. FE koncentruje się na tych elementach kultury (konkretnie chodzi tu o kulturę euro-amerykańską), które warunkują zjawiska na styku relacji: człowiek–przyroda doświadczane jako negatywne. Wskazuje się m.in. na następujące elementy kultury: naukowa mentalność, technokratyzm, konsumpcjonizm, liberalizm ekonomiczny, antropocentryczna moralność, religijność akosmiczna. W perspektywie metodologicznej takie orientowanie FE przejawia się w tym, że nie zajmuje się ona głównie wartościami poznawczymi nauki, badaniami w technice, teoriami etycznymi, doktrynami religijnymi itp. – czyli tym, co można by nazwać „wewnętrzzną” treścią wymienionych dziedzin – ale ujmuje je od strony ich funkcjonowania w kulturze i w takiej perspektywie są one kwalifikowane jako proekologiczne lub antyekologiczne. Owocuje to także tworzeniem programów kultury proekologicznej.

4. FE jako filozofia kryzysu ekologicznego. Wstępnym etapem w tworzeniu FE jest identyfikacja źródeł kryzysu ekologicznego i formułowanie na podstawie tych diagnoz programów likwidowania owych źródeł. W tym kontekście wymienia się m.in. źródła materialne (bezpośrednie) i świadomościowe (pośrednie). Do tych pierwszych zalicza się: liczbę ludności, poziom i strukturę konsumpcji, szkodliwe techniki; do grupy drugiej włącza się m.in. zasadnicze idee i typy wartościowania w cywilizacji zachodniej – antropocentryzm, patriarchalizm, technokratyzm, ekonomizm, mechanistyczny obraz świata, sekularyzm⁵⁴.

Warunki wyjścia z kryzysu ekologicznego są formułowane w zależności od zidentyfikowanych źródeł kryzysu. Autorzy koncentrujący się na źródłach materialnych przedstawiają warunki wyjścia z kryzysu ekologicznego lokowane na tej samej płaszczyźnie: ograniczenie wzrostu demograficznego, wprowadzenie miękkiej technologii, zerowy wzrost gospodarczy albo tzw. rozwój zrównoważony⁵⁵. Dominujący nurt FE koncentruje się jednak na przyczynach świadomościowych; stąd zainteresowanie takimi kategoriami, jak: paradygmat cywilizacji, dominujące założenia światopoglądu danej epoki (*word*

⁵⁴ Por. W a l o s z c z y k, dz. cyt., s. 54-65.

⁵⁵ Zalicza się tych autorów zazwyczaj do nurtu ekskluzjonistycznego.

views), *Lebenswelt*, formacje kulturowe, ideologie oraz zainteresowanie się relacjami między obrazami świata prezentowanymi przez współczesną naukę a obrazem świata, w którym rozgrywa się nasze życie (*Lebenswelt*), czyli światem przednaukowego doświadczenia.

4. Podejmując próbę charakterystyki FE na płaszczyźnie metafizycznej, można się zastanawiać, czy FE jest uprawiana jako nauka (w szerokim sensie tego słowa), czy też jest traktowana jako oświecenie, światopogląd, ideologia albo czy jest mieszanką tych dwu typów filozofii; w zależności od przedmiotu FE możemy pytać: czy FE jest zorientowana na praktykę czy teorię, na całość rzeczywistości czy na wybrany jej aspekt, jest zainteresowana tworzeniem syntez czy też analizą pojedynczych problemów; w zależności od akceptowanych źródeł poznania możemy pytać: czy FE akceptuje racjonalne czy też pozaracjonalne źródła poznania. Uwzględniając te punkty widzenia, można zaznaczyć wyróżniające się cechy w FE⁵⁶.

Od strony metodologicznej – mówiąc najbardziej ogólnie – FE charakteryzuje się kompleksowością: jest złożona z problematyki należącej do różnych dyscyplin filozoficznych (filozofia przyrody, etyka, epistemologia, filozofia nauki, antropologia, filozofia kultury, filozofia religii) oraz pozafilozoficznych (ekologia, fizyka, biologia, kosmologia, ekologia społeczna, psychologia ekologiczna, ekonomia ekologiczna). FE otwarta jest na dziedziny wiedzy dotychczas pomijane, takie jak: paranauka, filozofia Wschodu, New Age, gnoza oraz na pozaracjonalne źródła poznania: intuicję, poznanie mistyczne, empatię. Preferowane są w FE ujęcia holistyczne (systemowe): problemy są rozpatrywane w możliwie najszerszym kontekście; postulowane są odejścia od redukcji tematycznej w nauce na rzecz rozszerzania przedmiotu badań różnymi metodami.

W FE stawiane są cele praktyczne: wypracowanie narzędzi do zażegnania kryzysu ekologicznego. Ekofilozof to z reguły osoba zaangażowana w społecznych ruchach ekologicznych, co wpływa, niestety, na ideologizację tej filozofii.

⁵⁶ Przypomnę, że ta ogólna charakterystyka zmieniłaby się, gdyby analizom poddano konkretny kierunek FE. Biorąc jednak pod uwagę fakt występowania zgodności wielu tez przedmiotowych i stylu uprawiania filozofii w wyróżnionych kierunkach FE, można podjąć się tak ogólnej charakterystyki. Wyłamują się jednak z tego schematu kierunki podpadające pod to, co nazwano tutaj filozofią akademicką (filozofia uprawiana naukowo), np. praktyczna filozofia przyrody lub FE inspirowana filozofią klasyczną.

BIBLIOGRAFIA

- B a t e s o n G., Steps to an Ecology of Mind, San Francisco: Chandler Pub. Co. 1972.
- B e r r y Th., The Dream of the Earth, San Francisco: Sierra Club Books 1988.
- B i r n b a c h e r D., Ekologia, etyka a nowe formy działań, [w:] Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody, (Folia Philosophica, 10), pod. red. R. Panasiuka, A. Kaniowskiego, Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 1993, s. 61-89.
- Technika, [w:] Filozofia. Podstawowe pytania, tł. [z jęz. niem.] K. Krzemieniowa, pod red. E. Martensa, H. Schnädelbacha, Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1995, s. 647-682.
- B o n e n b e r g M., Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki, Kraków 1992.
- B o o k c h i n M., The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy, Palo Alto: Cheshire Books 1982.
- B u n g e M., Pięć zawiązków technofilozofii, [w:] Projektowanie i systemy. Zagadnienia metodologiczne, t. III, pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, Wrocław–Warszawa–Kraków: „Ossolineum” 1981, s. 131-139.
- C a l l i c o t t J. B., Elements of an Environmental Ethics: Moral Considerability and the Biotic Community, „Environmental Ethics”, 1(1979), Spring, s. 71-81.
- C a p r a F., Tao fizyki. W poszukiwaniu podobieństw między fizyką współczesną a mistycyzmem Wschodu, tł. [z jęz. ang.] P. Macura, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 1994.
- C h l e w i ņ s k i Z., Ekologizm, [w:] Encyklopedia Katolicka, t. IV, pod red. R. Łukaszyka, L. Bieńkowskiego, F. Gryglewicz, Lublin: TN KUL 1983, kol. 794 n.
- C r e b s Ch. J., Ekologia, tł. [z jęz. ang.] A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz, J. Szacki, Warszawa: PWN 1996.
- C y r z a n H., Antropocentryzm, kosmocentryzm, biocentryzm a problemy współczesnego ekologizmu, [w:] Człowiek i świat przyrody – edukacja ekologiczna, pod red. J. Dębowskiego, E. J. Pałygi, Olsztyn–Warszawa 1994, s. 9-18.
- D e v a l l B., S e s s i o n s G., Ekologia głęboka. Życ w przekonaniu, iż Natura coś znaczy, tł. [z jęz. ang.] E. Margielewicz, Warszawa: Wyd. Pusty Obłok 1994.
- D o ł ę g a J. M., Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii, „Studia Philosophiae Christianae”, 33(1997), nr 1, s. 270-278.
- Znaczenie zoologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej, [w:] Szkoła przeżycia cywilizacyjnego, pod red. J. M. Dołęgi, J. Kuczyńskiego, A. Woźnickiego, Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR 1997, s. 245-255.
- D o r s t J., Siła życia, tł. [z jęz. ang.] W. Dłuski, Warszawa: PIW 1987.
- E l l u l J., The Technological Society, transl. J. Wilkinson, New York: Knopf 1964.
- F e r r y L., Drzewo, człowiek, zwierzę. Nowy ład ekologiczny, tł. [z jęz. franc.] H. Miś, A. Miś, Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR 1995.
- F i l l A., Ekologia – lingwistyce, lingwistyka – ekologii, [w:] Szkoła przeżycia cywilizacyjnego, s. 288-300.

- F o x M., Pierworodne błogosławieństwo. Elementarz duchowości stworzenia przedstawiony w czterech drogach, dwudziestu sześciu tematach i dwóch pytaniach, tł. [z jęz. ang.] A. Wilczak, Poznań: Wyd. Zysk i S-ka 1995.
- F r o m m E., Mieć czy być, tł. [z jęz. niem.] J. Karłowski, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 1995.
- Zdrowe społeczeństwo, tł. [z jęz. niem.] A. Tanalska-Dulęba, Warszawa: PIW 1996.
- G l a s s e r H., Naess's Deep Ecology Approach and Environmental Policy, „Inquiry”, 1996, No. 39, s. 157-187.
- H a e c k e l E., Generelle Morphologie der Organismen, Bd. I-II, Berlin 1866.
- H a u g e n E., The Ecology of Language, Stanford: Stanford University Press 1972.
- Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism, ed. J. Plant, Philadelphia: New Society Publishers 1989.
- H e n d e r s o n H., Creating Alternative Futures: The End of Economics, New York: Berkeley Pub. Corp. 1978.
- H o r s t H., Ekologia człowieka, tł. [z jęz. ang.] Z. Danielewicz, Warszawa: „Wiedza Powszechna”, 1976.
- H o u l e K. L., Spinoza and Ecology Revisted, „Environmental Ethics”, 19(1997), Winter, s. 417-431.
- H u l l Z., Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania, [w:] Filozofia i bioetyka. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu 5-9 września 1995. Sekcja Bioetyki i Ekofilozofii, pod red. W. Tyburskiego, Toruń: TOP Kurier 1996, s. 9-29.
- I l l i c h I., Deschooling Society, Harper and Row, New York 1983.
- Medical Nemesis: The Expropriation of Health, New York: Bantam 1977.
- J o n a s H., Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej, tł. [z jęz. ang.] M. Klimowicz, Kraków: Wyd. Platan 1996.
- K r e b s Ch. J., Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności, tł. [z jęz. ang.] A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz, J. Szacki, Warszawa: PWN 1996.
- L e o p o l d A., A Sand County Almanac: With Essays on Conservation from Round River, Oxford–New York: Oxford University Press 1949.
- L o v e l o c k J., Gaia: A New Look at Life on Earth, Oxford–New York: Oxford University Press 1979.
- Ł e p k o Z., Ku ekofilozofii, „Studia Philosophiae Christianae”, 30(1994), nr 1, s. 21-34.
- M a g i e r s k a S., M i z i Ń s k a J., Ekologia – technologia. Antagonizm czy kompromis?, Humanizm ekologiczny, t. I: Jakiej filozofii potrzebuje ekologia. Ochrona przyrody a ochrona człowieka, pod red. L. Pawłowskiego, S. Zięby, Lublin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Lubelskiej 1992, s. 71-81.
- M a r c u s e H., Człowiek jednowymiarowy. Badania nad ideologią społeczeństwa przemysłowego, oprac. W. Gromczyński, Warszawa: PWN 1991.
- M a r t e n s E., S c h n ä d e l b a c h H., O aktualnej sytuacji filozofii, [w:] Filozofia. Podstawowe pytania, s. 33-56.
- M a t h e w s F., Ecological Philosophy, [w:] Encyclopedia of Philosophy, vol. III, ed. E. Craig, London–New York: Routledge 1998, s. 197-202.

- M e e k e r J. W., *The Comedy of Survival: In Search of an Environmental Ethic*, Los Angeles: International College, Guild of Tutors Press 1980.
- M e y e r - A b i c h K. M., *Wege zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, München–Wien: C. Hanser Verlag 1984.
- M i c h a j ł o w W., *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: „Ossolineum” 1975².
- M o l t m a n n J., *Bóg w stworzeniu*, tł. [z jęz. niem.] Z. Danielewicz, Kraków: Wyd. „Znak” 1995.
- N a e s s A., *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*, Cambridge: Cambridge University Press 1989.
- *The Shallow and the Deep, Long-range Ecology Movement: A Summary*, „Inquiry”, 1973, No. 16, s. 95-100.
- O r t e g a y G a s s e t J., *Toward a Philosophy of History*, New York: W. W. Norton 1961.
- P a p u z i ń s k i A., *Z zagadnień ekofilozofii*, „Studia Philosophiae Christianae”, 34(1998), nr 1, s. 99-108.
- P a s s m o r e J., *Man’s Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*, New York: Charles Scribner’s Sons 1974.
- P i ą t e k Z., *Etyka środowiskowa. Nowe spojrzenie na miejsce człowieka w przyrodzie*, Kraków: Wydawnictwo „Księgarnia Akademicka” 1998.
- R e g a n T., *The Case for Animal Rights*, Berkeley: University of California Press 1983.
- R o l s t o n III H., *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*, Philadelphia: Temple University Press 1988.
- R o s z a k T., *Nauka stworzona przez rapsodyczny intelekt*, „Literatura na Świecie”, 1982, nr 3-4, s. 253-265.
- *Person/Planet: The Creative Disintegration of Industrial Society*, New York: Anchor/Doubleday 1978.
- *The Making of a Counter – Culture*, New York: Anchor Books 1969.
- R o u s s e a u J. J., *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*, przekład opracował, słowem wstępnym i przypisami opatrzył H. Elzenberg, Warszawa: PWN 1956.
- S c h ä f e r L., *Samookreślenie człowieka i jego stosunek do przyrody*, [w:] *Filozofia i ekologia w poszukiwaniu nowego stosunku do przyrody*, (Folia Philosophica, 10), pod red. R. Panasiuka, A. Kaniowskiego, Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 1993, s. 116-135.
- S e e d J., M a c y J., F l e m i n g P., N a e s s A., *Myśląc jak góra. Zgromadzenie wszystkich istot*, tł. [z jęz. ang.] zbiorowe, Warszawa: Wyd. Pusty Obłok 1992.
- S k o l i m o w s k i H., *Filozofia żyjąca. Eko-filozofia jako drzewo życia*, tł. [z jęz. ang.] J. Wojciechowski, Warszawa: Wyd. Pusty Obłok 1993.
- *Eco-philosophy: Designing New Tactics for Living*, London: Marion Boyars Publishers Ltd. 1981.
- *Ecological Humanism*, „AA Notes”, 1974, No. 38, s. 4 n.
- *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej widziane z perspektywy osobistej* (mps w archiwum H. Skolimowskiego).
- S n o w C. P., *The Two Cultures and the Scientific Revolution*, New York: Cambridge University Press 1959.

- S p e n g l e r O., *Man and Technics: A Contribution to a Philosophy of Life*, transl. Ch. F. Atkinson, Westport: Greenwood Press 1976.
- S z t u m s k i W., *Zasady myślenia ekologicznego w doktrynie environmentalizmu*, [w:] *Dylematy ekologii*, pod red. J. Butmanowicz-Dębickiej, J. Jaśtala, Kraków 1996, s. 13-18.
- T a y l o r P. W., *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*, Princeton: Princeton University Press 1986.
- T y b u r s k i W., *Etyka a ekologia*, Toruń: Polski Klub Ekologiczny. Oddział Pomorsko-Kujawski 1995.
- U c h n a s t Z., *Zdarzenia życiowe osoby ludzkiej. Podejście ekologiczne*, „Roczniki Filozoficzne”, 43(1995), z. 4, s. 5-23.
- W a l o s z c z y k K., *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź: Wyd. Politechniki Łódzkiej 1996.
- *O estetycznych wartościach natury*, „Edukacja Filozoficzna”, 25(1998) 31-40.
- W e b e r R., *Poszukiwanie jedności. Nauka i mistyka*, tł. [z jęz. ang.] K. Środa, Warszawa: Wyd. Pusty Obłok 1990.
- W i l k o s z e w s k a K., *Estetyka ekologiczna*, [w:] *Nauka o pięknie. Rozprawy z pogranicza estetyki, aksjologii ogólnej i antropologii filozoficznej*, Kraków–Lublin: Wyd. UMCS 1990, s. 65-76.
- Z i ę b a S., *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, Lublin: Zakład Ekologii KUL 1998.
- Ż y c i ń s k i J., *Trzy kultury. Nauki przyrodnicze, humanistyka i myśl chrześcijańska*, Poznań: W drodze 1990.

METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ECOLOGICAL PHILOSOPHY

S u m m a r y

The paper presents methodological characteristics of Ecological Philosophy. Its main and leading accounts are considered, like: Ecological Humanism of H. Skolimowski, Deep Ecology, Practical Philosophy of Nature (*praktische Naturwissenschaft*), Ecofeminism, Social Ecology and Ecological Philosophy of Christian Orientation.

The methodological characteristics consists of:

- (1) providing stipulative and analytic definitions of crucial concepts used in the paper, like: „ecology”, „ecologism” and „ecological philosophy”;
- (2) the genesis of Ecological Philosophy in the history of ideas, taking into account following aspects: critics of science and technology, critics of Western Philosophy, critics of culture;
- (3) presentation of common-or-garden topics of Ecological Philosophy in the domains of: ontology, philosophy of nature and axiology;
- (4) presentation of main metaphilosophical accounts in Ecological Philosophy.

Translated by Rafał Wierzchośławski